

Révay Péter: *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centuria septem. A Magyar Királyság birodalmáról és Szent Koronájáról szóló hét század, I–II.*

Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta, valamint a magyar fordítás tárgyi jegyzeteit készítette Tóth Gergely, a latin szöveget gondozta és fordította Bene Bernadett, Jarmalov Rezső, Sánta Sára, Tóth Gergely, a bevezető tanulmányt angolra fordította Thomas Cooper Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021, 620+724 l.

FÖRKÖLI Gábor

ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, egyetemi adjunktus

ORCID: 0000-0001-8653-9792

Révay Péter *De monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae* című nagyszabású Magyarország-története kedvező pillanatban jelent meg. Nem sokkal azután, hogy 1659-ben unokája, Nádasdy Ferenc jóvoltából Frankfurtban először napvilágot látott, az európai közvélemény újra az Oszmán Birodalom határvidékén, a Magyar Királyságban és Erdélyben zajló események felé fordult. Nagyvárads 1660-as eleste, majd az 1663–1664-es hadjárat, amelyben birodalmi és francia segédcsapatok is szép számmal részt vettek, komoly várakozásokkal töltötték el mindazokat, akik hozzáfértek az írott vagy nyomtatott híradásokhoz. Két évtizeddel később ezt csak fokozta a Bécs ellen indított török invázió, és a sikeres védelem után kibontakozó keresztény ellentámadás. Aki ebben az időszakban Nyugat-Európában a magyar történelemről akart tájékozódni, az nagy valószínűséggel Révay Péter német nyelvterületen megjelent munkáját találta meg.¹ És még nem is beszéltünk a műnek a hazai protestáns történetírókra, például Czvittinger Dávidra és Bél Mátyásra tett hatásáról. Időszerű volt már megjelentetni a szöveg kritikai kiadását, amire Tóth Gergely és munkatársai vállalkoztak. A könyv megjelenése egy tudatosan felépített kutatói program betetőzése, hiszen Tóth Gergely korábbi munkáiból is pontos képet kaphattunk arról, melyek azok a hibás prekonceptiók, szakirodalmi pontatlanságok, amelyekkel Révay művével kapcsolatban egyszer s mindenkorra kívánatos volna leszámolni. A legjelentősebb talán ezek közül az a felszínes szövegismeretről tanúskodó megállapítás volt, amely szerint a *De mo-*

1 Louis Du May, a württembergi herceg gyermekeinek francia nevelője *L'État de l'Empire* című, a Német-római Császárság alkotmányos hagyományáról szóló művének bővített, 1665-ös kiadása például a Magyar Királyságra is kiter, és ennek a résznek a fő forrása Révay Péter műve volt: FÖRKÖLI Gábor, „A várnai csata mint az emlékezet helye: Vallás és háború Magyaritól Zrínyiig”, in *Textológia és interpretáció a régi magyar irodalomban: Tanulmányok Orlovsky Géza emlékére*, szerk. Kiss Farkas Gábor, Pesti Brigitta és Hajdu Ildikó, 158–175 (Budapest: ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2021), 166–171.

narchia csak a szerző korábbi, a Szent Korona történetéről szóló könyvének, a *Commentarius* címen ismert műnek a bővített változata volna, és ahhoz hasonlóan kerüli a felekezeti szempontú értéktételek megfogalmazását. A valóság ezzel szemben az, hogy a *De monarchia* átfogó országtörténet, témája messze túllép a korona sorsának tárgyalásán, és Révay protestáns és rendi elköteleződése is érvényre jutnak benne.²

A szövegkiadásnak azonban nemcsak historiográfiai, hanem komoly irodalomtudományos jelentősége is van, és nem csupán azért, mert a kora újkori történetírásnak számos más, ma már inkább tudományosnak tekintett nyelvi megnyilvánulási formához hasonlóan – amelyekkel együtt alkotta a mai belletrisztikánál tágabb értelmű *litterae* fogalmát – éppúgy poetikai-retorikai szabályai voltak, mint a szorosabb értelemben vett költői és szépprózai alkotásoknak. Egy ilyen kritikai kiadás ugyanis segíthet tisztázni az irodalmi modellek és a stílusideál kérdését is, amely a Révay-szakirodalmat már régóta foglalkoztatja. A kora újkori irodalom kutatói számára nem ismeretlen, hogy Révay másokhoz, például Rimay Jánoshoz hasonlóan nagy rajongója volt Justus Lipsiusnak, akinek hatását két egymástól sokszor nehezen szétszálazható vonalon érdemes vizsgálni. Az egyik az újsztoikus állambölcselet, amely egyszerre állított magas erkölcsi mércét az uralkodóknak és a kormányzatoknak, és egyszerre számolt a titkos hatalmi manipulációk (*arcana imperii*) realitásával és szükségességével, valamint a modern abszolutizmus megkerülhetetlenségével. A másik irány stilisztikai, az ezüstkori irodalom és mindenekelőtt Tacitus elliptikus, talányos, a korábban uralkodó ciceroniánus harmóniát és világosságot elvető írásmódjának vizsgálatához kapcsolódik, amelynek természetesen lehetnek a politikai bölcseletet érintő ismeretelméleti és hermeneutikai következményei is, amennyiben az aforisztikus talányosságot az új típusú politikai észjárás iskolájának tekintjük. Révay helyzete nagyon egyedi ebből a szempontból, hiszen stílusát – és valószínűleg honpolgári erkölcsét is – még Cicero olvasásával és imitációjával edzette tanulmányai során, vagyis először a bécsi jezsuitáknál, majd és minden bizonnyal még nagyobb súllyal Strasbourgban, Melchior Junius tanítványaként. A kutatás legfrissebb eredményei szerint sem történetíróként nem lett a tacitista stílus művelője, sem pedig a rendiség iránt elkötelezett politikai bölcselekként az abszolutizmus híve. Ennek felismerésében megint csak Tóth Gergelynek vannak elvülhetetlen érdemei.³ Az is igaz ugyanakkor, hogy éppen a *De monarchia* páratlan filológiai akribiával elkészített kiadása teszi lehetővé, hogy felmérjük, mennyi muníciót szolgáltatott Révay könyve a frappáns történeti példák és politikai maximák aprólékos vizsgálatára koncentráló olvasásmódnak, amelynek egy változatát képviselték a tacitisták és hazai követőik, köztük Zrínyi Miklós is. Tóth Gergely és munkatársainak szövegközlése pontosan adja vissza az *editio princeps* tipográfiai komplexitását, amely margináliák, illetve kurzívval szedett erkölcs- és politikabölcseleti maximák segítségével irányítja az olvasó figyelmét, és

2 TÓTH Gergely, „Lutheránus országtörténet újsztoikus keretben: Révay Péter *Monarchiája*”, in *Clio inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*, szerk. Tóth Gergely, 117–147 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014), 117–126; Tóth Gergely, *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016), 43–56.

3 Tóth Gergely, „Állhatatosság és politika: Justus Lipsius munkásságának hatása (és hatástalansága) Révay Péter műveire”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019): 567–584.

amelyben Révay posztumusz könyve Prágai András ebben a tekintetben példaértékűnek tekintett *Relox*-fordításával versenyzik.

A kritikai kiadás Tóth Gergely magyar és angol nyelvű bevezető tanulmányával indul. A száz sűrűn szedett lapot elfoglaló szöveg szinte monográfiaértékű. Ami a *De monarchiá*t és Révay politikai pályájának és életművének számos aspektusát illeti, Bónis György úttörő jelentőségű életrajzánál is sokkal alaposabb, és ahhoz képest tényszerű pontosításokat is tartalmaz. A 19. lap 28. lábjegyzetéből például kiderül, hogy Bónis tévesen gondolta azt, hogy 1606-ban Mátyás főherceg főajtónállómesterré nevezte ki Révayt.⁴ A *De monarchia* szövegének alaposabb ismeretében a bevezető tanulmány az egyébként Habsburg-hű Révay ellenzéki elhajlásairól és protestáns szimpátiáiról is pontosabb képet szolgáltat, ami igaz Tóth Gergelynek a témába vágó korábbi publikációira is. Nem von semmit le a tanulmány értékéből, csak a Révay iránt érdeklődő kutatók kedvéért kell megjegyeznünk, hogy teljesen azért nem tudja – és nem is akarja – kiváltani Bónis kismonográfiáját, amely mintha többet támaszkodna Révay családi levelezésére, és amely a függelékében fontos dokumentumokat közöl, többek között a Lipsiushoz írott epistolát is. További érdekes különbség, hogy míg Bónis viszonylag részletesen ismerteti Révay bécsi és strasbourgji tanulmányait az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött jegyzetei alapján,⁵ Tóth Gergely inkább a nyomtatásban fennmaradt orációkra és a jogi témájú disputációra koncentrál a tanulóévek leírásánál (1: 18). Itt nem árt egy kis bibliográfiai kiegészítés is. Tóth Gergely ugyanis a strasbourgji nyomtatott források közül a kölcsön tárgyában megvédett jogi disputáció mellett felsorolja a Melchior Junius elnöklétével tartott szónoklatokat is, köztük egy apagyilkos történetéről elmondott orációt, a vadászat előnyeiről szóló beszédet, a Cicero dicsőítésére írt szónoklatot, valamint a Cicero által védett Murena perének színre állításában praetorként elmondott szövegrészeit. Elsiklik azonban a figyelme afölött, hogy Junius gyűjteményében van még egy Révay-szöveg, mégpedig egy előszó, amelyet diáktársainak a négy sarkalatos erényről tartott szónoklataihoz írt. Révay szerzői autonómiája természetesen vitatható, hiszen tanára, Junius biztosan beleszólt a szövegek végleges kialakításába, hacsak nem ő írta a nagy részüket. Ám az iskolai disputációkat és szónoklatokat a magyar könyvészet hagyományos felveszi a hungarusok művei közé, ami ezeknek a forrásoknak a művelődéstörténeti fontosságát tekintve nem elvetendő gyakorlat, és ezért talán a szakma sem fogja okvetetlenkedésnek tartani ezt a pontosítást.⁶

Tóth Gergely szövegkiadásának jegyzetapparátusa, akárcsak a bevezető tanulmány, gondosan számba veszi a Révay által használt történeti kútfőket, legyenek azok nyomtatott vagy kéziratok művek. Tóth meggyőzően érvel amellett, hogy Révay Istvánffy Miklós csupán 1622-ben – és akkor is csak részlegesen – kiadott munkáját már kéziratok formában is ismerte. A bevezető

4 Lásd BÓNIS György, *Révay Péter*, Irodalomtörténeti Füzetek 104 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981), 20.

5 Uo., 9–10.

6 A strasbourgji szónokképzéshez köthető szövegek teljes listája tehát: Melchior JUNIUS, *Orationum, quae Argentensi in Academia exercitii gratia scriptae et recitatae ab illustribus, generosis, nobilibus et aliis ... pars prima* (Strasbourg: Lazarus Zetzner, 1592), 38–42 (szónoklat az apagyilkosságról) (VD16 J 1115); Melchior JUNIUS, *Orationum ... pars secunda* (Strasbourg: Lazarus Zetzner, 1592), 10–14 (szónoklat a vadászatról), 115–119 (Révay előszava a sarkalatos erényekről tartott szónoklatokhoz), 210–230 (a Cicerót dicsőítő beszéd), 250–252, 271, 281–282 (a Murena-per előadásában elmondott szövegrészei). (VD16 J 1116.)

és a szövegkiadás már a Petneházi Gábor által megtalált, majd Kasza Péterrel közösen elemzett Johannes Michael Brutus-kézirat tanulságait is hasznosítja. A forráshasználat részletes bemutatásával Tóth Révay történetírói teljesítményének és kritikai érzékének értékelésére is vállalkozik, és adott esetben rámutat a számos esetben megnyilvánuló részrehajlásra, többek között például arra, hogy az evangélikus szerző mennyire tendenciózusan negligálja, vagy más esetekben negatív színben ábrázolja a katolikus klérus, elsősorban a főpapok és pápák történelmi szerepét. Továbbá az egyéb, nem történeti források beemelésével, mint amilyen Erasmus *Adagiája* vagy a hugenotta Lambert Daneau politikai maximagyűjteménye, a kora újkori állambölcseleti tudás szerveződésére vonatkozó, fent már emlegetett kérdések vizsgálatához is hozzájárul a munka. Fontos megjegyezni, hogy Tóth Gergely tudomásom szerint a szakirodalomban először foglalkozik a címbéli *monarchia* terminus jelentőségével – a birodalmak keletkezéséről és elmúlásáról szóló protestáns tanok összefüggésében –, valamint Bartoniek Emma nyomdokain járva foglalkozik a *centuriákra* (századokra) történő osztással is, ismét csak rámutatva a műnek a nemzetközi protestáns történetírói hagyományba való beágyazottságára. A szövegkiadáshoz természetesen bőséges kritikai apparátus és szövegmagyarázat tartozik, valamint Tóth és munkatársai Révay kéziratban maradt kiegészítéseit, az ún. *Addimentát* is közlik. Tekintve, hogy számos Hunyadi Mátyás által írt levél először Révay művében jelent meg nyomtatásban, igen hasznos függelék ezeknek a táblázatos áttekintése is, ahol levéltári lelőhelyüket is megtaláljuk – több ezek közül még nem jelent meg modern forráskiadásban.

A szövegközlés alaposságába belekötni nem tudok. Az eredeti szöveggel párhuzamosan futó magyar változat klasszika-filológusokra jellemző szoros és szövegghű fordítás, ugyanakkor Bene Bernadett, Jarmalov Rezső, Sánta Sára és Tóth Gergely jól folyó magyarsággal adja vissza Révay szövegét. Mindössze két helyen tudnék alternatív értelmezést javasolni fordításukhoz, illetve szövegmagyarázatukhoz. Az egyik az a szöveghely, ahol Révay az I. Mátyás halálát követő belviszályokat „vetélytársi epekedés”-nek (*amoribus corrivalium*) nevezi, mert mint megjegyzi, „polgári szóval” (*civili verbo*) akarja kifejezni magát (1. 6.1.3 [2: 6–7]). A szövegkiadók 4. lábjegyzete szerint a „polgári”, avagy „civil” jelző itt a katonai ellentéte lehet, de valószínűbb, hogy Révay itt arra akarja felhívni a figyelmet, hogy sajátos szóválasztása csiszoltabb és viszszafojtottabb – közelebb áll a *civilitas* eszményéhez – ahhoz képest, ami a helyzettel kapcsolatban a fejében jár –, mint amikor valaki a következőt teszi hozzá a mondandójához: „és akkor még udvariasan fogalmaztam”. A másik szöveghely az 1444-es várnai csatáról szól. A protestáns történetírás I. Ulászló halálát isteni büntetésként értelmezte, mert a hadjárat megindításával a király megszegte a korábban a szultánnal kötött szegedi békét. A keresztény fél a történeti kútfők szerint az evangéliumra esküdött fel Szegeden, amelyet Révay különös részlettel gazdagít: elmondása szerint Murád szultán túszként és a béke garanciájaként Krisztus testét is megkapta ugyanekkor egy darab szentostya formájában. Ilyen körülmények között az esküszegés különösen kirívó szentségtörés Révay szerint, és mint írja, „ez még azok szerint is így van, akik azt vallják, hogy a megszentelt ostyában *használaton kívül* ott van az igaz Krisztus [etiam secundum illorum placitum, qui in hostia consecrate *extra usum* verum Christum esse profitentur].” (5.31.10 [1: 508–510] – Kiemelés tőlem.) Tóth és munkatársai szerint itt Révay az *ubiquitas* evangélikus tanára gondolhat, vagyis arra, hogy Krisztus teste mindenütt jelen van. Az *extra usum* kifejezés viszont inkább arra a katolikus tanításra utalhat, hogy az átváltoztatott kenyér liturgián kívül is megőrzi szentségi jellegét, így a sekrestyében vagy a tabernáculumban tá-

rolt ostyával később is lehet áldoztatni. Pázmány *Kalauza* ugyanilyen összefüggésben használja a kifejezést, mégpedig a XI, 2 fejezet címében: „A Christus teste, *extra usum*, jelen vagyon a sacramentomban”.⁷ A katolikusok egyetértésére való hivatkozás erősebbé is teszi az evangélikus Révay érvelését.

Révay latinsága – részben tudatos stilisztikai választásai miatt, részben azért, mert már élete végén nem volt ideje átjavítani a szöveget, a posztumusz kiadást pedig nem felügyelhette – gyakran okoz fejtörést a filológusoknak, így a jövőben sok ehhez hasonló problémás szöveghely előkerülhet még. Márpedig ezt a szövegkiadást még százötven év múlva is használni fogják. Mindez azonban csak az elvégzett munka nagyságát jelzi. A szöveg kiadóit pedig nemcsak a legyűrt nehézségekért, hanem a végeredmény színvonaláért is elismerés illeti.

7 PÁZMÁNY Péter, *Összes munkái: Magyar sorozat*, 7 köt. (Budapest: Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, 1894–1905), 4:415. (Kiemelés tőlem – F. G.)